

Антонова О.Є. З історії виникнення і становлення вищої освіти в Європі // Теорія і практика професійної підготовки фахівців у контексті загальноєвропейських інтеграційних процесів : зб. наук. праць / за заг. ред. проф. Вітвицької С.С., доц. Колесник Н.Є. – Житомир: ФОП Левковець, 2016. – С. 309-315.

*Антонова О.Є.
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри педагогіки
Житомирський державний університет
імені Івана Франка*

З ІСТОРІЇ ВИНИКНЕННЯ І СТАНОВЛЕННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ В ЄВРОПІ

Виокремлення вищого ступеня освіти відбулося в країнах Стародавнього Сходу більше тисячі років до н. е. Тоді, на цьому ступені, молодь вивчала філософію, поезію, а також відомі на той момент закони природи, отримувала відомості про мінерали, небесні світила, про рослини і тварин.

Так, вже у період правління династії Хань у Китаї одержали розвиток астрономія, математика і медицина, був винайдений ткацький верстат, почалося виробництво паперу, що мало велике значення для поширення грамотності і просвіти. В ту ж епоху стала формуватися триступенева система шкіл, що складалася з початкових, середніх і вищих навчальних закладів. Останні створювалися державною владою для навчання дітей з багатих сімей. У кожній такій вищій школі навчалось до 300 осіб. Учні отримували досить широке коло переважно гуманітарних знань, основу яких складали давні китайські традиції, закони і документи [2].

За часів правління імператора У-ді з нової династії Хань (140-87 рр. до н.е.), коли конфуціанство набуває статусу державної ідеології, для його вивчення у 124 р. до н.е. було створено «університет» (імператорську Академію). Саме тоді було запроваджено і систему іспитів, запропоновану у свій час ще Конфуцієм, для тих, хто претендував на посаду вченого чи сановника. Державні посади займали не завдяки високому походженню, а лише після успішно складеного іспиту за наявності певних здібностей та володіння знаннями у сфері дипломатичного мистецтва.

Те, що „Син Неба” видавав укази і особисто проводив відбір, мало на меті відшукати найвищі таланти і називалось чжицзю (імператорським відбором). Усі бажаючі вступити до школи з'являлися до місцевих начальників, щоб бути вибраними або відкинутими.

Шкіл усього було 6. Вони підлягали Гоуцзицзянь (Державній школі).

Школа Гоуцзисюе мала 300 учнів. Учнями могли бути сини й онуки

цивільних і військових чиновників 3-го рангу і вище або правнуки чиновників 2-го рангу другої категорії і вище, а також сини заслужених чиновників 2-го рангу, сини тих, хто мав титул „сянь гун”, і сини столичних чиновників 4-го рангу, якщо їм даровано за заслуги 3-й ранг.

Школа Тайсюе мала 500 учнів. Учнями могли бути сини і внуки чиновників у 5-му ранзі і вище, родичі чиновників, які за законом повинні носити жалобу протягом року, або правнуки чиновників 3-го рангу, а також сини заслужених чиновників 3-го рангу, якщо їм даровано титул.

Школа Сименьсюе мала 1300 учнів. У тому числі: 500 учнів із синів заслужених чиновників 3-го рангу і вище без титулу і 4-го рангу з титулом, а також цивільних і військових чиновників 7-го рангу і вище, 800 чоловік із середовища видатних простих людей (шумін) [3, с. 260].

За цією системою встановлювалися такі категорії вчених: сюцай (видатний таланти), мінцзін (знавець канонічних книг), цзюньші (обдарований учений), цзінші (видатний учений), мінфа (знавець законів), мінцзи (знавець писемності), мінсуан (знавець математики), інші (одна історія), саньші (три історії, тобто Шіцзі, Ханьшу і Хоуханьшу), кайюаньлі (знавець книги „Обряди Кайюань”), дао-цзюй (рекомендований провінцією) і тунцзі (здібний підліток).

Так, система іспитів для відбору вчених за Танської династії в основному зберігала колишню систему династії Сун. За цією системою головними були три шляхи, тобто екзаменів було три. *Перший* відбувався щороку у головному місті повіту. Юнак, який успішно складав його, отримував перший нижчий вчений ступінь „Сюцай” (таланти, студент) і право займати відповідні посади у своєму повіті. Крім того, він отримував право складати іспит на отримання другого вченого ступеня. *Другий* екзамен відбувався один раз на три роки. Тривав він протягом 9 днів у головному місті провінції. Особи, що витримували і цей іспит, одержували другий вчений ступінь – „Цзюй-жень” (кандидат), право на посаду в межах провінції, а також можливість складати найважчий екзамен у столиці. *Третій* екзамен проводився в столичній екзаменаційній палаті. З багатьох тисяч осіб, які його складали, лише близько 300 отримували третій вчений ступінь – „Цзинь-ши” (доктор). Це відкривало шлях до блискучої кар’єри. Роки між першим і останнім екзаменами проходили в наполегливому навчанні. Екзамени були дуже складними. Чим вищими були отримувані ступені, тим складнішими виявлялися іспити. Проводилися вони у формі написання самостійних творів, темами яких були цитати з конфуціанських класичних книг. Твори мали складатися із восьми розділів, кожний з яких відповідав суворо встановленій формі з визначеною кількістю ієрогліфів. Претендентів зачиняли в ізольованій кімнаті, де вони перебували впродовж всього терміну складання екзаменів. Їм заборонялося користуватися будь-якими посібниками. Володарі третього ступеня направлялися на двірцеві екзамени. Десять кращих з них заслуговували на особливу пошану – вони відзначалися аудієнцією в імператора, а найкращий з цієї десятки отримував звання академіка імператорської академії наук „Ханьпіньюань” [4, с. 36].

Відбір і навчання здібних, обдарованих дітей аж до державного іспиту

стали своєрідним інструментом державної влади. Особливо обдаровані діти отримували освіту при дворі правителя. В цих дітях високо цінувалися всі форми творчої фантазії і насамперед здібність до написання віршів і романів. У народі розповідали, що в них була безпомилкова пам'ять і відмінно розвинене логічне мислення. У цих дітях вбачали гарантів майбутнього національного багатства і високо шанували їх. При цьому *шанси на отримання відповідної освіти надавалися як представникам аристократичних класів, так і дітям інших прошарків населення*. Звісно, що діти правлячого класу мали кращі умови для розвитку та навчання, в яких швидше та яскравіше могли розкритися їх здібності й обдарування.

Описана система державних іспитів проіснувала у Китаї протягом майже двох тисяч років [1].

Вперше чітко вища освіта оформилася в період античності. Основою вищої освіти в період Еллінізму був визнаний канон "кола \ циклу знань", або "енциклопедії", який пізніше отримав назву "семи вільних мистецтв". Вищою освітою називався "третій щабель античного освітнього процесу, який слідував за елементарною і середньою ланками навчання. У Греції переважав філософський, а в Римі – риторичний напрям вищої освіти.

Дослідники підкреслюють, що в античності не було університетів у сучасному розумінні, однак ті педагогічні центри, в яких зосереджувалась вища освіта, з певними застереженнями можна назвати університетами. Вони також відзначають, що найдавніші середньовічні університети перейняли у античності "вільні мистецтва", що склали основу університетської освіти.

Центрами вищої освіти стають Афіни, Рим, Олександрія, де були засновані державні кафедри риторики і філософії, і які можуть бути названі "науковими освітніми центрами" (як Олександрія), діяльність яких мала швидше науково-дослідне, ніж педагогічне спрямування. У цих містах виникало й своєрідне студентське життя з твердими правилами та звичаями, які частково збереглися до нашого часу.

Вища школа в Римі, відкрита імператором Адріаном і розширена Олександром Північною, називалася Атенеум (похідним від "Афіни"). Палкий прихильник культурного спадщини давньої Еллади, Адріан не випадково дав назву Атенеум найбільшому в імперії "університету": таким чином він хотів перенести славу в галузі освіти з Афін до Риму.

Ще одним великим освітнім центром Римської імперії був Константинопольський "університет", відкритий імператором Феодосієм II в 425 р. і який отримав офіційну назву "Auditorium specialister nostrum".

Коротко схарактеризуємо діяльність найвідоміших педагогічних та освітньо-наукових центрів Давнього світу.

В Афінах вищі школи починають з'являтися у часи їх найбільшого розквіту. В них викладали найвизначніші філософи того часу (Академія Платона, Лікей Аристотеля), які за сучасними мірками можна вважати *школами для обдарованої молоді*. Адже викладач мав змогу сам обирати собі більш здібного, на його думку, учня, який потім, отримавши блискучу для того

часу освіти, нерідко досягав значних успіхів у певній сфері діяльності [1].

Важливу роль в розвитку філософської та педагогічної думки Античності зіграв найвідоміший учень Сократа Платон (427 – 347 рр. до н. е.). У віці сорока років він відкрив свій власний навчальний заклад – Академію. Слово "Академія" не означало в давнину галузевого вищого навчального закладу, як зараз, хоча Академія була навчальним закладом строго певної спеціальної спрямованості. Назва цього філософського "університету" походить від імені міфічного героя Академа, на честь якого була названа та частина афінських передмість, де Платон проводив свої заняття. Він знаходився в садах Академа і являв собою товариство мудреців, що служили Аполлону та музам. На той час тут вже існував гімнасій – комплекс приміщень, призначених для фізичних та інтелектуальних занять. Поблизу цього гімнасія Платон й придбав невелику ділянку землі, де могли збиратися і жити члени його школи. Доступ до школи був відкритий для всіх, відтак усі бажаючі могли слухати та брати участь в дискусіях. Серед учнів Платона було багато обдарованих людей, які у подальшому з успіхом займалися не тільки філософією, але й активною державницькою діяльністю. Деякі відомості про учнівство багатьох відомих і навіть знаменитих осіб у Платона, можливо, є перебільшенням, проте важливим є те, що історична традиція вперто приписувала Платону саме тих, а не інших учнів [5, с. 64].

Мета школи полягала у формуванні людини нового типу, здатної оновити державу певним чином організоване знання. В основу цієї місії було покладено переконання, що знання облагороджує людей, а через них – суспільство і державу.

Заняття в Академії були двох типів: більш загальні, для широкого загалу слухачів, і спеціальні, для вузького кола, посвячених до таємниць філософії, оскільки видатний філософ вважав, що *істинне знання доступне тільки богам, а серед людей – лише невеликому колу обраних, тому юні обдарування треба навчати окремо*. Платон був переконаний, що суспільство повинно примусити найкращі натури вивчити все те, що є найбільш корисним для держави. Він вважав, що завдяки філософському вихованню впливових людей держави можна змінити політичне життя. Метою пізнання для обраних, за Платоном, є пізнання об'єктивного світу ідей. Учні Академії повинні були не лише засвоїти раціональний спосіб мислення на основі вивчення математики та логіки, а й досягти внутрішнього перетворення. Їхньою головною метою мало стати прагнення до вищого блага.

У школі Платона виховання здійснювалося всередині спільноти, тісного кола друзів, де панувала піднесена любов. Члени Академії поділялися на дві групи: *старші* – вчені та викладачі – і *молодші* – учні, адже, на думку Платона, справжня філософія може існувати лише в умовах постійного діалогу між вчителями та учнями у стінах школи. Тому Академія передбачала спільне життя наставників та учнів, що давало можливість впливати не лише словом, але й особистим прикладом. Місцем проживання самого Платона і більшості наступних схолархів була Академія. Учні ж могли жити як у місті, так і селитися в Академії, в спеціально для того зведених будовах. Таким чином,

Платон створив наукову спільноту, освітнє середовище, відносно незалежне від поліса, яке формувало духовно-розвиненого індивіда, здатного мислити і жити розумно. Він готував у своїй школі правителів-філософів, здатних керувати справедливо, виходячи з принципів загального блага.

При виборі методів навчання в Академії Платон поєднав вчення Сократа (від якого перейняв діалектичний метод, іронію, мистецтво бесіди, інтерес до етичних проблем), а також Піфагора (успадкував ідеал спільного життя філософів, ідеї створення філософської школи та освіти за допомогою символів, заснованої на математиці, а також можливість застосування цієї науки до пізнання природи).

Академія Платона була братством людей, єдність яких полягала у виборі єдиного способу життя, даного великим учителем. Академія славилася серед нащадків як гідністю своїх учнів, так і досконалістю своєї організації. Створена Платоном філософська школа – єдина, яка проіснувала до кінця періоду античності (закрита едиктом імператора Юстиніана в 529 році). Пам'ять про неї зберігається до наших днів. Платонівська Академія стала зразком для наслідування багатьох інших шкіл.

Ще одна вища школа Античності – Лікей – своїм заснуванням зобов'язана Аристотелю, який після кількох років перебування при македонському дворі в якості вчителя спадкоємця корони Олександра і сходження останнього на престол в 335/4 р. до н.е. повернувся до Афін. Це була так звана „Перипатетична” (від грецького слова „перипатос”, яким називалася крита галерея, де відбувалися заняття) школа. Інша назва Аристотелевої школи – Лікей – походить від сусідства школи з храмом Аполлона Лікейського.

Аристотель не лише заснував нову філософську школу. Передусім він створив передумови для організації та проведення *наукових досліджень*, яких не було в платонівській Академії, і які не були жорстко окреслені межами одного філософського вчення. Аристотель переходить до практики власне колективних наукових досліджень. Першою і найнеобхіднішою умовою реалізації такого підходу була наявність учнів, одностудентів, мислителів, здатних зрозуміти напрям думки свого вчителя і старшого товариша. Надалі шляхом емпіричних або теоретичних досліджень необхідно було підтвердити, уточнити або спростувати висловлені главою школи ідеї та гіпотези. У випадку спростування – запропонувати власну теорію походження і функціонування певних природних або суспільних явищ і процесів, яка також повинна бути всебічно розглянута, підтверджена або спростована науковим співтовариством. Це були перші зародки того, що сьогодні ми називаємо "*науковою школою*".

Орієнтованість Лікея на власне наукові дослідження передбачала наявність досить великого книжкового зібрання, основою якого послужила бібліотека Аристотеля, яка постійно поповнювалася. Крім того, учні мали доступ до спеціальних матеріалів з анатомії, зоології та інших галузей знань. Відомо, що в бібліотеці Лікея були альбоми "анатомічних таблиць", а також

графічні матеріали з ботаніки.

Вважається, що основна частина наукових праць була написана Аристотелем саме в період перебування в Лікеї. Більшість з них, скоріш за все, не призначалися для публікації, і являли собою конспекти лекцій, що Аристотель читав перед своїми учнями і які частково, можливо, ними ж були записані.

До Лікея з'їжджалися учні зі всього елліністичного світу, число яких у найкращі роки його існування сягало до 2000 осіб при загальній чисельності громадян близько 20 000.

Епоха Еллінізму вважається апогеєм розквіту культури, мистецтва, науки Давньої Греції, оскільки стала синтезом Грецької культури і культури Стародавнього Сходу. Саме тоді на березі Середземного моря в Олександрії виникає небачений раніше науковий центр, що отримав назву Олександрійська бібліотека.

Олександрійська бібліотека як державна наукова і освітня установа, була заснована за зразком шкіл Платона і Аристотеля. Так, коли Платон переніс школу з гаю Академа до власного будинку, він заснував при ньому Мусейон – храм муз; Теофраст побудував для перипатетичної школи спеціальні аудиторії і будівлю бібліотеки. В одному з найкращих районів Олександрії побудували будівлю у формі прямокутника, прикрашену рядами витончених колон з усіх боків. Між колонами стояли статуї видатних вчених і письменників. У цій будівлі і розташувалася Олександрійська бібліотека. Вхід вів до величезної білої мармурової зали, в якій були розставлені письмові столи і зручні крісла або навіть лежа, в яких знатні греки так полюбили лежати за столом. Бібліотека і Музей створювалися одночасно і повинні були доповнювати один одного. Музей був культовим закладом, однак поклоніння музам носило практичний характер, у формі різноманітних наукових і літературних занять, здійснюваних штатними вченими і літераторами. Вважається, що первісну основу бібліотечного фонду склала бібліотека Аристотеля, придбана в свій час Птолемеєм.

Олександрійська бібліотека стала справжнім центром розвитку культури, який містив зоопарк, ботанічний сад, хірургічні лабораторії, астрономічну обсерваторію і власне бібліотеку, в якій зберігалося до 700 тис. рукописних книжок. Олександрійська бібліотека була більше академією, ніж звичайним зібранням книжок: тут жили і працювали видатні вчені епохи еллінізму, які займалися як дослідженнями, так і викладанням (Евклід, Герон Олександрійський, Архімед, знаменита жінка-вчений Гіпатія Олександрійська). При бібліотеці складався штат копіїстів, які переписували книги і складали їх каталог. Суттєвою особливістю Олександрійської бібліотеки було те, що її фонди переважно поповнювалися на місці: Олександрія була головним центром виробництва папірусу в античності, а політика Птолемеїв була спрямована на створення кадрів підготовлених фахівців-переписувачів і граматиків-текстологів. Збереглися перекази, що капітани всіх кораблів, що заходили до Олександрії, повинні були повідомляти

про всі книжки, що були на борту. Часто вони купувалися для бібліотеки, а іноді просто переписувалися. Корабель же повинен був весь цей час залишатися в порту. Всі сувої зберігалися у величезному сховищі у спеціальних футлярах, переписувалися і поширювалися. Завдяки цьому до нашого часу дійшло багато творів античної епохи.

Вперше вчені і філософи, художники, письменники і педагоги отримали можливість вивчати літературні та наукові праці за своїми спеціальностями і просто знайомитися з культурою і життям різних країн і народів світу.

Таким чином, вища освіта та навчальні заклади вищої ланки як освітньо-наукові центри, пройшли складний шлях історичного розвитку. Вони здійснювали значний вплив на накопичення і прогрес світової культурної спадщини, акумулюючи в собі все те прогресивне, що відбувалося в соціумі, науці і культурі різних народів і країн.

Використана література:

1. Антонова О.Є. Обдарованість: досвід історичного та порівняльного аналізу: Монографія. – Житомир: Житомир. держ. ун-т, 2005. – 456 с.
2. История педагогики и образования. От зарождения воспитания в первобытном обществе до конца XX в.: Учебное пособие для педагогических учебных заведений / Под ред. академика РАО А.И. Пискунова. – 2-е изд., испр. и дополн. – М.: ТЦ «Сфера», 2001. – 512 с.
3. Карліна О.М. Історія середніх віків: підручник. – Вид. 2-ге, доопрац. – К.: Генеза, 2004. – 272 с.
4. Кравець В.П. Історія класичної зарубіжної педагогіки та шкільництва. – Тернопіль, 1996. – 426 с.
5. Лосев А.Ф., Тахо-Годи А.А. Платон. Жизнеописание. – М., 1977. – 224 с.